

УДК: 821.111-17.09"13/15"

ПАРАДОКС “МУДРОЇ ГЛУПОТИ” ЯК ВИХІДНИЙ САТИРИЧНИЙ ПРИЙОМ АНГЛІЙСЬКОЇ ПІЗНЬОСЕРЕДНЬОВІЧНОЇ “ЛІТЕРАТУРИ ДУРНІВ”

Галина Пастушук

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська 1/кім. 431, м. Львів, 79001,
e-mail: kniazivna@gmail.com*

Розглянуто чотири зразки англійської сатиричної літератури XIII–XVI ст. з мотивами “дзеркала дурнів” (“Дзеркало дурнів” Нігела Вірекера), “корабля дурнів” (“Двірське Кормило” Дожона Скектона), “ордену дурнів” (“Орден дурнів” Джона Лідгейта), “заповіту дурня” (“Заповіт мудрого блазня” невідомого автора). Показано, як парадокс “мудрої глупоти”, розроблений у вченнях раних Отців Церкви (зокрема Григорія Великого), активно використовували англійські автори для сатиричного зображення суспільства, де антропологічним фокусом суперечності між ідеальним і реальним нерідко є імпліцитна безлика фігура “мудрого блазня”, винесена за межі аксіологічних координат.

Ключові слова: сатира, глупота, “література дурнів”, блазень, божественна мудрість, соціальна критика.

Ти бачиш чоловіка, що себе за мудрого вважає?
На дурня більше надії, ніж на нього.
(Книга Приповідок 26: 12)

У європейській культурі XIII–XVI ст. спостерігаємо спалах інтересу до феномену людської глупоти та безумства. Одним із його проявів є так звана “література дурнів”, що використовує пограничну перспективу божевільного для перетину кордону між обмеженим людським знанням і ‘божественною мудрістю’, а також для відтінення ідеального на тлі недосконалого, каталізуючи так розвиток сатири.

У порівнянні з монументальними зразками європейської континентальної “літератури дурнів” – *Narrenschiff* Себастьяна Бранта (1494) та *Encomium Moriae* Еразма Роттердамського (1509) – доробок англійців залишається недооціненим. Утім, про силу традиції “літератури дурнів” на Британських островах свідчить той факт, що протягом десяти років після публікації “міжнародного” латинського перекладу брантівської версії корабля у виконанні Якоба Лохера (Jacob Locher “*Stultifera Navis*”, 1498) в Англії вийшло два переспіви поеми – віршована версія Александра Барклі (Alexander Barclay “*The Shyp of Follys of the Worlde*”, 1509; з подальшими шістьма перевиданнями ще до смерті Барклі у 1521 році) та прозова версія Генрі Вотсона (Henry Watson “*The Grete Shyppe of Fooles of this Worlde*”, 1517) [15]. Популярність сатиричних творів із циклічними

мотивами “дзеркала глупоти”, “корабля дурнів”, “раю для дурнів”, “ордену дурнів”, “заповіту дурнів” на зламі XV–XVI ст. свідчить про безпрецедентну актуальність серед англійського письменства соціальної критики з позиції дурня [15]. Спробуємо прослідкувати особливості цієї літератури на прикладі чотирьох творів, попередньо з’ясувавши передумови її виникнення у контексті християнського парадоксу “мудрої глупоти”.

Як зазначила американська дослідниця Барбара Свейн, у Середньовіччі виділялося три різних ставлення до безумних (fools): вони дійсно є безумними й їхня поведінка кумедна (natural fools); вони є рекреативним елементом суспільства (jester fools, feast fool); вони – невидимо присутнє Царство Боже (wise fools) [12, с. 3–5]. Навіть у межах інституту церкви трактування розваг вуличних і придворних блазнів було амбівалентним – засудження, з одного боку, і дозвіл, з іншого [2, с. 464–84]. Для традиційного середньовічного богослова блазень (jester fool) був наочною епітомою біблійного образу дурня. Асоційована з його типовими наочними ознаками (сибаритство, любов до розваги тощо) латентну людську глупоту вважали руйнівним гріхом, що прирікав його носія на довічне прокляття [5, с. 201]. На тлі загальноприйнятої догми веселий блазень-актор, як і дурень-грішник, не мав притулку ані в “граді людським”, ані в “граді Божім” [12, с. 27], перебуваючи, відтак, у своєрідному *екзистенційному пограниччі*. Водночас, світське ставлення середньовічного міста до безумних людей (natural fools) **теж відображає** стан буквального пограниччя безумних. Таким людям було дозволено жити тільки за межами міської брами. Відсилення у вільне плавання човнів із безумцями на борту – ще одна популярна середньовічна практика, яка стає метафорою відстороненості: з одного боку, безумний опиняється серед житейського моря вільним від суспільних умовностей, з іншого – він обмежений простором власного човна безумства [7, с. 4].

Пізньюсередньовічні автори-сатирики, головно носії християнських цінностей, критикуючи суспільні пороки, потребували героя-посередника, який би міг забезпечити їм авторське алібі у нещадному висміюванні сучасників, а також пом’якшити критику гумором. Таким “діоскуром” [термін К. Леві-Строса] між автором і безпосереднім об’єктом його критики могла стати лише фігура, винесена за межі моральної оцінки – тварина, безумець, блазень. Із приходом номіналістичної філософії алегорично-дидактичний потенціал бестіарію поступово вичерпувало, а тому на зміну його твариноподібним порокам прийшов універсальний аватар людської глупоти – безумець або слабоумний блазень. Література вміло скористалася дидактичним і сатиричним потенціалом цього сумнівного (а)соціального елемента для проповіді божественної мудрості, спричинивши тріумфальний вхід блазня на сторінки художніх текстів. Саме на перетині ідентичностей божевільної людини (вільної від моральної оцінки), двірського блазня (часто слабоумного) і біблійного дурня (морального антиідеалу) виникла складна матриця “літератури дурнів”, що зреалізувала через різні метафори, найпопулярніша з яких – корабель.

Хоча сатира як літературний прийом виникла ще в античні часи, моральні підвалини її європейської гілки заклали в VI–X ст. Отці Церкви. Згідно із вченням Томи Аквінського, людська душа може хворіти двома видами глупоти – безумством і дурістю. Перша (неспроможність людини адекватно осмислити себе і довколишній світ) не залежить від волі людини, а тому її не вважають гріхом. Друга – внаслідок невикористання вільної волі для вибору життя з Богом, і, відтак – теж втрата здатності розсудливо

мислити: “дурість (себто така глупота, яка веде людину до заперечення Бога) означає мляве серце і притуплені органи чуттів. Дурість є протилежністю мудрості, тоді як божевілля – просто її відсутністю. Наше судження про світ і самих себе може притупитися двома шляхами: природним божевіллям (не є гріхом), або ж коли ми настільки заглиблюємо свої органи чуття у земні речі, що вже не здатні бачити їх божественного виміру, і ось ця друга глупота є гріхом” [13, с. 168–169].

В обох випадках спільною ознакою глупоти є її неусвідомлення. Відтак, людина божевільна чи слабоумна (часто зображувана у псалтирях XIV–XV ст.), слугувала іконічною пересторогою для “морально дурних” сильних світу цього, до приспаного сумління яких ще можна було взивати, немов промовляючи: ти у своєму гріху виглядаєш в очах Бога так, як цей божевільний, не свідомий свого безумства, виглядає зараз для тебе; побач себе у цьому безумному, як у дзеркалі.

Суспільний ідеал “божественної глупоти” сформулював Папа Григорій Великий ще наприкінці VI ст.: “Мудрість світу цього полягає у тому, щоб хитро приховати правду свого серця, завуалювати свої значення у слова, видати фальшиве за істинне, представити правду як брехню. Ця розважлива обережність поведінки відома нашій молоді, яка широко її трактує, її навчають наших дітей як неймовірно цінному вмінню. Хто оволодів цим мистецтвом, з погордою дивляться на решту; ті ж, хто не свідомі його, утиснені й присоромлені, дивуються зі своїх сучасників, із того, як вони добиваються цієї оманливої нерівності, цієї збоченості духу та думки, називаючи її “ввічливою учтивістю”... З іншого боку, проте, мудрість праведника полягає у тому, щоб не прикидатися напоказ, щоб вкладати прості значення у слова, щоб шукати речей істинних, щоб остерегатися фальші, щоб чинити діла праведні з радістю, щоб зносити зло охочіше, ніж його чинити, щоб не шукати помсти за кривду, щоб терпіння зневаги за правду уважати за здобуток. Така простота праведних, однак, висміюють її задля зневаги, бо мудрі світу цього вважають чесноту чистоти за глупоту. Усе, що чиниться в невинності і чистоті, видається їм неодмінно дурним... бо нема більшої глупоти для світу, аніж показувати свої правдиві думки на словах, не скористати з умілого обману, не відплатити зневагою за кривду, молитися за тих, хто зводить наклепи на вас, шукати убозства, зректися своїх володінь, не перешикоджати тому, хто хоче вас обікрати, підставити другу щоку тому, хто б’є” [цит. за: 12, с. 36–37]

У світі, який постає у словах Христа [Йоан 15: 18-19], ученні апостола Павла [I Коринтян 1: 25] і трактатах Отців Церкви – світі, що збожеволів у гонитві за наживою та особистою вигодою, дурня бачать як джерело мудрості. Завдяки такій соціальній опозиції він і стає акумулюючим дзеркалом для суспільних гріхів, найзручнішим інструментом соціальної сатири з перспективи християнського ідеалу божественної мудрості.

Першу відому персоніфікацію глупоти як інструмента соціальної сатири зустрічаємо у бенедиктинського монаха з Кентербері Нігела Вірекера (Nigel Wireker). Наприкінці XII ст. він створив довгу латиномовну елегійну поему про пригоди осла Брунелля (Brunellus) – “Дзеркало дурнів” (*Speculum Stultorum*, с. 1180), що зберігала популярність в Англії аж до XVI ст. [15]. Щоб у читача не залишалося сумнівів щодо алегоричності персоніфікованого віслюка, автор пояснив у прозовому пролозі, що осел у його творі – це невдоволений власним становищем чернець, який хоче позбутися куцого хвоста – простого чернецтва, а натомість дістати довгий – прибутковий пост настоятеля монастиря або єпископа.

Бажаючи подовжити хвоста, Брунелль радиться з лікарем Галеном. Той, не змігши відмовити віслюка від немудрого задуму, виписує йому ліки з надзвичайних компонентів (мармурового жиру, гусячого молока, змієних ніжок, вовчого страху, спалаху світла, поцілунку жайвора і т. д.) та відсилає по них до медичної столиці Європи – Салерно. Там герой здобуває в шарлатана безцінну пляшчинку й повертається додому. Під Ліоном, однак, проходячи через володіння цистеріанського монастиря, він стає жертвою вартових собак і втрачає половину свого і так куцого хвоста. Соромлячись повернутися додому ні з чим, Брунелль поневіряється Європою, а згодом вирішує стати спудеєм англійської школи при паризькому університеті. Цей поворот сюжету Віреккер використав для нищівної критики порожнього життя тогочасних англійських студентів. По “завершенні” семи років навчання Брунелль виявляє, що не лише нічого нового не здобув, але й забув старе – він навіть не пам’ятає назви міста, в якому вчився. Пригадавши один склад “i-a”, він вирішує, що цього достатньо, бо, за тогочасною схоластичною логікою, “частина може замінити ціле”. Засвоївши гуманітарні науки, Брунелль береться за богослов’я й підшукує собі монаший чин.

Автор перелічує від імені Брунелля усі існуючі чернечі згромадження та устав жодного з них не влаштовує героя. Тому він вирішує заснувати свій власний Орден Ослів, запозичивши із решти тільки те, що догоджає його бажанням комфортного життя. Так, він може насолоджуватися їздою верхи, як тамплієри, ліберальною дієтою, як домініканці, однією літургією на місяць, як картезіанці, м’ясом по п’ятницях, як чорні каноніки, або ж мати дружину, як привілейовані заснованого самим Богом Ордену Адама і Єви:

*“Давній порядок велить, щоби інша особа
В милім союзі мене супроводила вічно.
Був цей порядок найпершим, встановленим ще у раю;
Бог його визначив, давши благословіння.
Отже й надалі тримаймося вічно за нього
Так, як трималися батько і мати мої”* [3, с. 142: 2415–2420].

Комізм опису тяжких роздумів віслюка над статутом різних орденів сягає карнавального низу, коли автор пародіює пусті дискусії між чернечими орденами, зокрема на тему пікантних деталей гардеробу. Перед Брунелльом постає дилема переваг і недоліків носіння штанів в ордені цистеріанців:

*“Літньої ночі кальсони мене не тиснутимуть
Жодних немає клопотів. Геніталії й інші кінцівки,
Що кальсонів не знають, вільні будуть вдень і вночі.
Тільки як мені бути, якщо вітер південний
Враз оголить мені тіла задню частину знеацька?
Міг би хтось інший стерпіти сором такий великий
І після того податись до брам монастирських?
Якби статися мало таке, щоб хтось ненароком побачив
Голими тіла мого непристойні частини,
То я краще не буду ніколи білим ченцем”* [3, с. 488: 2118–2127].

За конфірмацією нового уставу Брунелль їде до Риму. Повторно зустрівшись із лікарем, віслюк пропонує Галену приєднатися до новоствореного ордену, однак саме в цей момент Брунелль знаходить старий господар Бернард і забирає назад до себе на службу – простим ченцем монастиря у Кремені.

У вступній прозовій частині Вірекер пояснив назву твору: “її (книжку) названо так, щоб незрозумілі люди змогли побачити, як у дзеркалі, глупоту інших і направити свою власну...” [17, с. 3]. Отож, образ Брунеля автор використав як межову постать для показу контрасту між реальним та ідеальним світом. Це прийом зображення “світу навиворіт” [термін Е.Р. Курціуса] з метою загострення уваги на вже звиклих його аномаліях. Глупота Брунеля, прикрита філософськими мудруваннями та схоластичною логікою, явна безглуздість його мотивацій покликані пробудити у певного кола читатів свідомість власної глупоти. Ефект моралізаторства, однак, значно пом’якшений подвійністю сміху: це і сміх автора над людськими вадами, і сміх читача над наївною дурістю протагоніста. Можна сказати, що поема є першим в англійській літературі провісником соціальної сатири, адже в ширшому сенсі вона скерована загалом проти “глупоти прагнення мати інший статус, ніж той, що призначений кожній людині природою” [15].

“Ослячий орден” Брунеля, який започаткував Вірекер у XII ст., продовжився трьома століттями пізніше в “Ордені дурнів” (*The Order Of Fools*, с. 1460) бенедиктинського поета Джона Лідгейта (John Lydgate). В основі структури твору ідея змалювання ордену дурнів, кожен з яких уособлює певний тип соціальної глупоти. Підназва поеми ‘*A Tale of Thre-score folys and Thre’* сигналізує про кількість членів цього незвичайного згромадження – шістдесят три. З перших рядків дізнаємося, що Орден Дурнів існує давно, але тепер він поповнився новими членами, оскільки його покровителі – античні боги Бахус і Венера – оголосили додатковий набір. Батьком і засновником ордену Лідгейт називає колоритного блазня-селяха Маркольта [дет. про Маркольта див.: 4]. У кожного члена товариства є патент на доказ приналежності до ордену:

*“The order of folos yore ago bigonne
Newly professid encresith the covent,
Bachus and Juno hath set a-broche the tonne,
And brought theyr braynes unto exigent,
Marchol, theyr founder, patron, and precident;
Nombre of this frary is Ix. and iij.,
Echeon registered bi grete avisement,
Endosed theyr patent that they shul never the”* [11, с. 164: 1–8].

Почавши з головного дурня, який зневажає закони та заповіді Божі, відкидає Церкву й її святих, Лідгейт описав усі знайомі його сучасникам вади: марнотратство, лукавство, незграбність і безтактність, марнославство, захланність, підлесливість, зрадливість, легковірність, сварливість, розбещеність, лінивість тощо. Автор щоразу насилає прокляття на відповідного члена братства, завершуючи восьмирядкові строфи монотонним повтором: ‘is never like to the’, ‘God lete hem never the’, ‘mey never the’, ‘shul never the’ (‘the’ тут означає thrive – жити вічно). До того ж, пороки не подано у вигляді алегорій, а через безлику фігуру узагальненого дурня, яка щоразу наповнюється новим різновидом глупоти:

*“I rede also of other fooles two,
Thyng to chalaunge o whiche he hathe no right;
And he in trowthe is a more foole also,
Whiche al requyrithe that comythhe in his sight;
And he is a foole, whiche to every wight*

*Tellithe his counsail and his privité,
Who sekithe were, and hathe hymself no myght,
It were grete wounder that ever he should the”* [11, с. 166: 65–72].

Сатира Лідгейта у порівнянні з “Дзеркалом дурнів” виглядає бідною на гумор. Багатообіцяюча згадка про Маркольта на початку поеми, на жаль, далі не виправдовує себе й замість карнавального сміху автор пропонує нам нудний перелік гріхів і пороків. Дурні Лідгейта – це не простачки нахшталт Брунеля, а грішники, позбавлені спасіння (‘never the’) [16, с. 218]. Навіть Маркольт, як батько всіх дурнів, з образу комічного й дотепного блазня повертається назад до своєї первинної функції уособлення злого начала в людині [4, с. 51]. Відтак, сатиричною залишається не стільки позиція автора, скільки задум твору: принцип організації чернечого ордену як осередка мудрості та моральної чистоти автор карнавалізував до обернено протилежного. Решта сатири – це багатолике дзеркало, в якому читач повинен віднайти себе. В обох випадках Лідгейт, схоже, наслідує Вірккера або ж популярну загальноєвропейську традицію, а от збільшення переліку вад до шістдесяти трьох без обмеження соціальною групою ченців і кліру – це новаторство, що мало послідовників на початку XVI ст.

Із розвитком соціально-побутового письменства та зростанням інтересу до індивідуальних особливостей окремої особистості в сатиричній літературі кінця XV – початку XVI ст. з’явилися невеликі за розміром твори, що пародіювали гіпотексти епохи (листи, судові рішення тощо). Одним із найплідніших прозових сатиричних жанрів у тюдорівську епоху був псевдозаповіт (*mock testament*). Структура цього юридичного документу дає змогу висміювати колоритні гріхи спадкоємців через заповідані їм душу, тіло та численні пункти майна (*items*) спадкодавця [8]. Як документ порогу між життям і смертю, що уможливило “потойбічний” мудрий погляд на світ, озовнішнює й актуалізує правду про його реалії, псевдозаповіт стає одним із найпродуктивніших жанрів в англійській “літературі дурнів”. Перші його зразки на території Британських островів – це “Заповіт Коліна Блоубола” (*Colin Blowbol’s Testament*, 1488), “Заповіт М-ра Андро Кеннеді” (*The Testament of Mr Andro Kennedy*, 1508), “Заповіт Джил Брейнфордської” (*Jyl of Breyntford’s Testament*, с. 1515), “Заповіт Диявола” (*The Wyll of the Devyll and His Last Testament*, с. 1548).

До цієї ж жанрової колекції належить і “Заповіт мудрого блазня” (*The Sage Fool’s Testament*, с. 1475), короткий прозовий твір із промовистою підназвою: *A Satire on the Ill Doings of Lords and Their Servants*. Центральною постаттю у ньому є блазень, який вірно служив своєму пану. Господар дуже любив його ‘*Be Cawse of hys pastyme*’ [10, с. 77]. Коли той помер, ‘*the fole was in grete sorow*’. Син вельможі успадкував увесь маєток і, ставши новим господарем блазня, теж полюбив його за веселу вдачу. Через рік-два мудрий блазень важко занедужав і склав перед смертю заповіт дивного змісту. Він просив поховати своє тіло на церковному подвір’ї, а душу віддати дияволу, вухатий блазнівський капюшон – управителеві маєтку, блазнівську палицю – подаятелю, ліжко – молодій господині, а всі його заощадження – молодому господареві. Здивований пан прийшов до нього із запитанням про такі дивні розпорядження. І мудрий блазень відповів: “*Я любив твого батька так сильно, що понад усе прагну і бажая собі бути в його товаристві, бо і він любив мене. А мені точно відомо, що він у пеклі, тому я буду з ним. А своїй пані, Вашій дружині, я віддаю ложе, щоб вона могла на ньому возлежати*

з більшою м'якістю, оскільки вона майже не встає. Вашому управителеві віддаю свій ковпак, бо він має чотири вуха. Хоч ви і покладаєте на нього у сплаті боргів кредиторам і бідним людям, він вас не чує. А Вашому подаятелю залишаю свою блазнівську палицю, бо коли він роздає Ваші подаяння бідним людям, вони напосідають на нього і тоді він лупить їх палицею так, що кров тече у них вухами; моя ж палиця – м'якша” [10, с. 78].

Коли молодий господар запитав у блазня, навіщо той заповів йому свої скромні збереження, блазень відказав: “Усі Ваші гроші, разом з моїми, не покрийть того зла, що накоїв Ваш батько, який тепер у пеклі. І ви йдете туди ж, бо не виправляєтеся, тому й віддаю Вам усі свої заощадження” [10, с. 78].

З тексту твору не відомо, чи син бере до уваги застереження блазня, змінюючи своє життя, чи ні, однак злободенна соціальна сатира цього твору розкриває потенціал блазня-правдомовця як в історичних реаліях Англії зрілого Середньовіччя, так і в літературі цього періоду.

Поема англійського священика Джона Скелтона “Двірське Кормило” (*The Bowge of Court*, с. 1509) – це вже згадуваний плідний топос сатиричної літератури – мотив плаваючого корабля з дурнями на борту. Як вчитель молодого Генріха VIII Скелтон був добре знайомий із середовищем королівського двору. Відтак, вістря його сатири спрямоване на пороки двораків. Погляд “ззовні” у поемі забезпечує прийом сновидіння, сторонність випадкового пасажира – поета, за яким неважко упізнати самого Скелтона, а також подвійністю прочитання сюжету та персонажів – на буквальному й алегоричному рівнях.

Поема, написана семирядковою чосерівською строфою, починається з прологу, в якому автор ділиться бажанням позмагатися з відомими античними поетами, однак йому перешкоджає пані Невігластво (*Ignorance*) та невпевненість у своєму таланті. Врешті, знесилений спробами писання, він засинає і бачить дивний сон: до гавані пришвартовується величезний корабель, групи купців поспішають на борт дізнатися, що за товар прибув на такому коштовному судні. З ними на борт піднімається й поет в ролі аутсайдера. Корабель має назву “Двірське Кормило” і належить прекрасній дамі Незрівнянній (*Dame Saunce-Pere*), біля трону якої прислуговує Прихильність (*Favour*) і Небезпека (*Daunger*). У відповідь на її грізне запитання поет представляє себе Скромністю (*Drede*), відчуваючи повний крах своїх сподівань, однак пані Бажання (*Desire*) підбадьорює протагоніста і дарує йому талісман Успіху (*Bone Adventure*). Далі вона радить Скромності зблизитися з Фортуною (*Fortune*) – капризною дамою з найбільшими впливами на кораблі. Поет почувається ніяково, але разом з усіма пасажирами просить її благословення і корабель вирушає у море ‘*withe ful sayls*’ [9, с. 1102].

У ході плавання Скромність відкриває для себе сімох неприємних пасажирів – Лестоші (*Fauell*), Підозра (*Suspecte*), Гарві Гавтер (*Harvey Hafter*), Зневага (*Disdain*), Лукавство (*Dyssymuler*), Хитрість (*Subtlyte*), Заколот (*Ryotte*) – старих друзів Фортуни, які снують проти героя підступні плани: “*The fyrste was Fauell, full of flattery,*

Wyth fables false that well coude fayne a tale;

The second was Suspecte, whiche that dayly

Mysdempte eche man, with face deedly and pale;

And Haruey Hafter, that well coude picke a male;

*With other foure of theyr affynyte,
Dysdayne, Ryotte, Dyssymuler, Subtylte*" [9, с. 1105: 123–30].

За спиною у Скромності придворні інтригани задумують його вбити. В агонії страху поет вхоплюється за край корабля й стрибає в море. На цьому він прокидається та вирішує написати цю 'lytell boke' про побачене уві сні.

Кількість пороків у поемі відповідає класичному числу популярної середньовічної психомахії "семи смертних гріхів", однак набір їх – якісно інший і має суто "двірську специфіку". Американська дослідниця Еліс Фінк схильна вбачати під пороками завуальовані історичні постаті членів Суду Зіркової Палати (Court of Star Chamber), що створив Генріх VII у 1487 році, який суттєво сконцентрував владу в руках короля. На її думку, сім персонажів на алегоричному рівні "символізують злочини, що ними займався Суд за правління Генріха VII і пізніше: повстання, підробка грошей, кримінал, лжесвідощтво, підступ, наклеп і дифамація, акти державної зради, торгівельні спори між англійськими та іноземними купцями тощо"[6]. Ці ж злочини проникали і в середовище самого суду. Для прикладу, Лестощі – це злочини обману та лжесвідчення, Гарві Гавтер уособлює загрози й зради в середовищі наближених короля, Зневага показує наклепи і лихослів'я, а Лукавство має три різних обличчя, тому поет не може збагнути, котре із них правдиве.

Примітно, що алегорії у Скелтона уже не вписуються у середньовічну традицію. По-перше, вони не лише позначають абстрактні пороки, але й слугують автору прикриттям у зображенні реальних історичних постатей. По-друге, вони функціонують у двох вимірах: позитивний персонаж – водночас і поет, і алегорія Скромності; Гарві Гавтер має реалістичне ім'я і його алегорія розкривається через низку конкретних вчинків боягузства та зради. Персонажі поеми явно сигналізують про вплив номіналізму Окама й занепад класичної алегорії [14, с. 113].

Для показу вад королівського середовища придворний поет вдається до позиції "мудрого дурня", чия чеснотність позначена алегорією скромності і принизливими словами пана Зневаги:

*"It is greate scorne to see suche a hayne
As thou arte, one that cam but yesterdaye,
With us olde servauntes such maysters to playe"* [9, с. 1109: 327–9].

Враховуючи, що століттям пізніше Френсіс Мерез у "Скарбниці розуму" (*Palladis Tamia*, 1598) назвав Скелтона "буфоном", а невідомий художник XVI ст. зобразив його у священничій рясі та блазнівському ковпаку, із книжками в одній руці і блазнівською палицею в іншій [1], можна вважати "Двірське Кормило" однією із пізньосередньовічних реалізацій блазнівського пера, де авторська ідетинтичність є ключем до прочитання гострої соціальної сатири.

Обсяг статті, на жаль, не дає змоги розглянути інші твори, що значно урізноманітнюють жанровий спектр англійської пізньосередньовічної сатири, проте навіть вибіркового аналізу чотирьох текстів дає підстави для наступних висновків: фігура дурня присутня в тексті здебільшого імпліцитно й завдяки універсалізуючій складовій (everyman) дає можливість каталогізувати типові соціальні пороки; для "мудрого дурня" характерна позиція аутсайдера – "чужого серед своїх" (усі троє героїв "Заповіту мудрого блазня" ідуть до пекла, однак блазень єдиний це усвідомлює; усі герої "Двірського

корита” служать Фортуні, та поет єдиний чинить опір; усі читачі сміються над Брунелом, але тільки мудрий читач посміється над своїм (потенційним) відображенням); блазень вносить у дидактичну літературу гумор, перетворюючи її так, на дидактично-рекреативну, причому перший елемент поступово зникає (одночасно з алегорією), а другий – виростає; англійська сатирична “література дурнів” стає перехідним етапом від церковної критики загальнолюдських абстрактних пороків (алегорія) до більш натуралістичного висміювання їх реалізації в конкретних соціально-історичних умовах (групи дурнів).

Варто зазначити також, що на відміну від інших (зокрема німецьких чи голандських) зразків “літератури дурнів”, що каталогізують усі суспільні пороки, англійська сатира схильна звужувати спектр блазнів-грішників до окремих соціальних типів (придворних у Скеルトона, великосвітських у Лідгейта, монаших у Вірекера тощо). Можливо, це пояснюється тим, що на межі XV–XVI ст. на перший план в Англії вийшла драма, і саме на театральній сцені загальний каталог суспільного зла поступово епітомізував у собі один сценічний Порок (Vice), готуючи ґрунт для появи “шекспірівського типу” блазня Відродження – універсального морального дзеркала епохи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Кружков Г. М.* “Буффон”: о Джоне Скеלטоне / Григорий Кружков // *Лекарство от Фортуны. Поэты при дворе Генриха VIII, Елизаветы Английской и короля Иакова.* – М. : Б.С.Г.-Пресс, 2002. – С. 14-20.
2. *Курціус Е. Р.* Європейська література і латинське середньовіччя / Переклад з нім. Анастолій Онишко. – Львів : Літопис, 2007. – 752 с.
3. Памятники средневековой латинской литературы X–XII веков / [под ред. М. Грабарь-Пассек, М. Гаспаровой]. – М. : “Наука”, 1972. – 531 с.
4. *Пастушук Г. О.* Образ блазня в “Діалогах між Соломоном і Маркольфом”: профанція чи карнавалізація сакрального? / Галина Пастушук // *Питання літературознавства: Науковий збірник / гол. ред. О. В. Червінська.* – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. – Вип. 83. – С. 49–59.
5. *Пастушук Г. О.* Транспозиція біблійного дурня і фольклорного блазня в англійській літературі пізнього Середньовіччя / Галина Пастушук // *Питання літературознавства : науковий збірник.* – Чернівці : Рута, 2005. – Вип. 69. – С. 198-208.
6. *Fink A.* The Allegorical Content in John Skelton’s ‘Bowge of Court’ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://course.wilkes.edu/ENG332/discuss/msgReader\\$53?d=27&m=2&mode=topic&y=2005](http://course.wilkes.edu/ENG332/discuss/msgReader$53?d=27&m=2&mode=topic&y=2005)
7. *Foucault M.* Madness and Civilization: A History of Insanity in the Age of Reason [Електронний ресурс]: Abingdon, 2005. – Режим доступу: <http://www.sparknotes.com/philosophy/madnessandciv/section1.html>
8. *Routh H. V.* The Progress of Social Literature in Tudor Times (Chapter V) [Електронний ресурс] / Harold V. Routh // *The Cambridge History of English and American Literature in 18 Volumes.* – 1907-1921 / Edited by A.W.Ward, A.R.Waller, W.P.Trent, J.Erskine, S.P.Sherman, and C. Van Doren. – Copyright 2000. – Vol. 3 (Englishmen and the Classical Renaissance). – Режим доступу: www.bartleby.com/cambridge
9. *The Oxford Anthology of English Literature: in 2 vls.* / [General editors: Frank Kedmore, John Hollander]. – Oxford: Oxford Univ. Press, 1973. – V. 1. – 1973. – 2376 p.

10. The Sage Fool's Testament [Електронний ресурс]: Queen Elizabeth's Academy (by Sir Humphrey Gilbert), A Book of Precedence, with essays on Italian and German Books of Courtesy. Early English text Society, Extra Series, No. VIII, London 1869. – P. 77–78. – Режим доступу: <http://ia600305.us.archive.org>
11. Early English Poetry, Ballads, and popular literature of the Middle Ages. Edited from Original Manuscripts and Scarce Publications [Електронний ресурс]: in 3 vls. / [edited by James Orchard Halliwell]. – London, 1840. –V. 2: A Selection of Minor Poems by John Lydgate – 1840. – 284 p. – Режим доступу: <http://www.books.google.com>
12. Swain B. Fools and Folly During the Middle Ages and Renaissance / Barbara Swain. – New York : Columbia University Press, 1932. – 234 p.
13. Św. Tomasz z Akwinu, Suma Teologiczna. Tom 28: Eucharystia (3; Q. 73–83) / Przełożył i w objaśnienia zaopatrzył ks. Stanisław Piotrowicz, “Veritas” Foundation Publication Centre, London, W2, 1974. – 308 s.
14. Torti A. Reality-Mirror-Allegory: John Skelton [Електронний ресурс] / Anna Torti // The Glass of Form: Mirroring Structures from Chaucer to Skelton. – Rochester, NY: D.S.Brewer, 1991. – P. 107–32. – Режим доступу: <http://freessays.0catch.com/skeltontorti.html>
15. Turi Z. Border Liners: The Ship of Fools Tradition in Sixteenth-Century England [Електронний ресурс] / Zita Turi. – Режим доступу: <http://trans.univ-paris3.fr/spip.php?article435>
16. Verlag M. John Lydgate: Ein Kulturbild us dem 15. Jahrhundert / Max Niemeyer Verlag. – Tübingen, 1952. – 307 s.
17. Wireker N. The Passion of St Lawrence [Passion Sancti Laurentii martyris, English] / Nigellus Wireker of Canterbury [edited and translated by Jan M. Ziolkowski]. – Leiden-Koln : Brill, 1994. – 325 p.

Стаття надійшла до редколегії 22.10.2011

Прийнята до друку 02.11.2011

THE PARADOX OF WISE FOLLY AS THE FUNDAMENTAL SATIRICAL TOOL IN LATE MEDIEVAL ENGLISH ‘LITERATURE OF FOOLS’

Halyna Pastushuk

*The Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska St., Lviv, Ukraine, 79000,
e-mail: kniazivna@gmail.com*

The article deals with four samples of the English 13th-16th century satirical literature containing the motives of the “mirror of fools” (“Speculum Stultorum” by Nigel Wireker), the “ship of fools” (“Bowge of Court” by John Skelton), the “order of fools” (“Order of Fools” by John Lydgate), the “testament of fools” (“The Sage Fool’s Testament” by unknown author). It shows how the paradox of “wise folly” developed by the early Church Fathers (particularly by Gregory the Great) was widely applied by English authors for the satirical presentation of their contemporary society. Very often it was the implicit and unattainable for moral judgement figure of the ‘wise fool’ that served as an anthropological focus for juxtaposition between the real and the ideal

Key words: satire, wise folly, “fool literature”, fool, godly wisdom, social criticism.

ПАРАДОКС МУДРОГО БЕЗУМИЯ КАК ИСХОДНЫЙ САТИРИЧЕСКИЙ ПРИЕМ АНГЛИЙСКОЙ ПОЗДНЕСРЕДНЕВЕКОВОЙ “ЛИТЕРАТУРЫ ДУРАКОВ”

Галина Пастушук

*Львовский национальный университет им. Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, Львов, 79000,
e-mail: kniazivna@gmail.com*

Рассмотрено четыре образца английской сатирической литературы XIII–XVI вв. с мотивами “зеркала дураков” (“Зеркало дураков” Нигела Вирекера), “корабля дураков” (“Нахлебники двора” Джона Скельтона), “ордена дураков” (“Орден дураков” Джона Лидгейта), “завещания дураков” (“Завещание мудрого шута” неизвестного автора). Автор показывает, как парадокс “мудрого безумия”, разработанный в трудах ранних Отцов Церкви (в частности Григория Великого), активно использовали английские авторы для сатирического изображения общества, где антропологическим фокусом противоречия между идеальным и реальным нередко становится имплицитная безликая фигура “мудрого шута”, находящаяся вне аксиологических координат.

Ключевые слова: сатира, мудрое безумие, “литература дураков”, шут, божественная мудрость, социальная критика.